

Szegedy-Maszák Mihály

MEGSZAKÍTOTT FOLYTONOSSÁG A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN

– Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 1999. 662 pp. –

(a vállalkozás újszerűsége)

Mérleget készíteni az éppen véget ért évszázad magyar történelméről nagyigényű, merész és úttörő vállalkozás. Bármilyen áttekintéseket készítsenek mások a jövőben, akármilyen más távlatból értékeljenek a későbbi történészek, nem változtathatnak azon a véleményen, hogy Romsics Ignác lényegesen hitelesebb képet ad tárgyáról, mint a korszak rövidebb-hosszabb szakaszával foglalkozó korábbi kézikönyvek.

A teljességen s a kiegyensúlyozottságon kívül számos olyan részletre is lehetne hivatkozni, amely az értelmezés önállóságát bizonyítja. Néhány kiragadott példát említve, Klebelsberg oktatási elveit a szerző jelenleg vagy az eddig közkeletűnél kevésbé előnyösen, Hóman felfogását viszont kedvezőbben ítéli meg; a megszokottnál is erőteljesebben hangsúlyozza az első bécsi döntés „etnikai korrektségét” (244.), és meglehetősen szigorú ítéletet fogalmaz meg az 1947-ben Párizsban aláírt békeszerződés magyarországi hatásának minősítésekor, azt állítván, hogy az etnikai határmegállapítás kivihetlenségének tudomásulvételével Szekfű s Bibó „Révai Józseffel kerül közös platformra”. (301.)

Ilyen sok adatot feltüntető kézikönyvnel kicsinyesség volna hiányokat vagy helyesbítéseket szóba hozni. Ha nem tévedek, szinte alig fordul elő nyomdahiába, ami rendkívüli lelkiismeretességre enged következtetni, mind a szerző, mind a kiadó részéről. A törzsszöveget kiegészítő időrendi áttekintés alaposan tájékoztat, ezért haszonnal forgatható, és a névmutató is pontos. Az apróbb helyreigazítások megtételére többnyire a politikai esemény-, gazdaság- és társadalomtörténet szaktudósai hivatottak. A magam részéről csak a művelődéstörténeti vonatkozások értékelésére lehetek hivatott, ezért a továbbiakban jórészt velük foglalkozom. Előljáróban legfőljebb azt tenném szóvá, hogy a névmutató szerint hat alkalommal említett Chorin Ferenc nem egy, hanem két személy. Az apa – kinek pályája „egy hazai rabbicsaládból ívelt fel tüneményes gyorsasággal” (55.) – 1842 s 1925 között élt. 1944-ben, a német megszálláskor az ő fiát tartóztatták le (261.), ki 1879-ben született s 1964-ben az Egyesült Államokban halt meg.

(előföltevések)

Romsics Ignác hatalmas anyagismeretű történetíró, aki viszonylag kevés érdeklődést tanúsít a történelembölcselet iránt. Alkatára nem igazán jellemző az olyan elvi, módszertani kérdések iránti érzékenység, amelyeket Burckhardt, Droysen, Gadamer vagy akár Collingwood és Hayden White vetett föl. Olvasójától természetesen nem lehet elvenni a jogot, hogy munkájának elméleti alapföltevéseit próbálja kikövetkeztetni, ha például ilyen állításával szembesítődik: „a Monarchia, s ezen belül a történelmi Magyarország felbomlása nem véletlenek következménye, hanem egy organikus folyamat eredménye volt”. (101.)

Az ehhez hasonló kitételek is bizonyítják, hogy nem létezik olyan történetírás, melynek mélyén nem rejtőznek előítéletek. Mint minden történész, Romsics is a jelen távlatából ítél. Az 1874. évi XXXIII. választójogi törvénycikkről például ezt állapítja meg: „Akkor, amikor megszületett, ez a törvény még nem volt olyan korszerűtlen, mint amilyené a későbbiekben vált, s mint amilyenek ma is látjuk.” (18.)

A könyv kimondott vagy burkolt értékeléseihez legtöbbször a szegényparaszttság sorsának alakulása adja a fő szempontot. Némi túzással akár azt is mondhatom, Romsics Ignácot egy többek által elképzelt, ám soha meg nem valósult népi Magyarország eszménye vezeti a minősítésben. Józanságát bizonyítja, hogy tisztán látja, egyszer s mindenkorra elveszett lehetőségéről van szó. Talán Kovács Imre szemlélete áll a legközelebb hozzá, de természetesen nem feledi, hogy bármennyire is vonzó lehet számára e felfogás, sosem volt esély arra, hogy e parasztpárti államférfi kibontakoztassa elképzéseit.

A történész méltányosságáról tanúskodik, hogy miközben a demokrácia eszményét vallja, nagyra értékeli egyáltalán nem demokratikus államférfiakat. Tisza István grófort – Adyval ellentétben – „tragikus hősnek” látatja. (70.) Akár el is lehet tűnődni azon, nem rejlik-e a magyar politikai kultúra lesújtó bírálata olyan könyvben, mely leginkább Tisza Istvánnak s Bethlennek tulajdonít határozott elgondolást. Könyvének sajátos jelleget ad, hogy miközben baloldalinak vélt értékek távlatából értékeli, legjobban két olyan államférfit becsül, akik a történelmi nemességből származtak.

(nyelv)

Abban is sejthető ellentmondás, hogy a tárgyilagos hangnemet esetenként már-már indulatos kiszólás töri meg. Föl lehet tenni a kérdést, ha „öncsaló mítosz”-t emlegetünk a századforduló gazdaságának jellemzésekor (39.), s később is „a millenniumi Magyarország görögtüzes és csalóka illúzióktól terhes világá”-ra utalunk vissza (229.), vajon a Monarchia világa megszépítésének jogos bírálatát nem párosítjuk-e Bibó felfogásának túlzottan fönntartás nélküli elfogadásával.

Az olvasónak az lehet a sejtése, mintha Romsics Ignác hallgatólagosan föltelezné, hogy az általa használt nyelv átlátszó. Semleges, értékmentes beszéd-

mód nem létezik. Legföljebb arról lehet szó, hogy a szerző nem mindig számol szavainak esetleges hatásával. Gondolatmenetének maradéktalan megértését nehezítheti néhány fogalom nem teljesen egyértelmű használata. Nem egészen világos például a magyar és magyar nyelvű vagy az izraelita és zsidó minősítés viszonya. Az is előfordul, hogy a megfogalmazás kissé talányosnak látszik. „A mozgalomhoz tartozás természetesen nem minden esetben jelentett megingathatatlan ideológiai elkötelezettséget.” (363.) Nem könnyű eldönteni, mennyi a gúny az úttörőmozgalomnak ilyen jellemzésében.

(fölepítés)

Önértelmezéstől tartózkodó történetíró esetében az anyag tagolásából lehet következtetni a jórészt hallgatólagos előföltevésekre. Romsics Ignác nyolc szakaszra osztja tárgyát, és a megszakítottságot emeli ki Magyarország huszadik századi történetében. Az *Előszó*ban a történetmondás és az időrend mellőzését jelenti be. Az egyes szakaszok keresztmetszetszerű bemutatása némileg az Annales-kör ösztönzéséről árulkodik.

Az így kijelölt föladatnak kétségtől megféle a számszerű adatok roppant gazdagsága, mely tárgyyszerű elfogulatlanságot sugall, és egyúttal elfödi vagy legalábbis leplezi a történetíró elfogultságait. A választott megközelítés előnye főként a gazdaság és a társadalom jellemzésében érzékelhető. Következésképpen nem tudja érvényesíteni a szerző – az 1956 októberében kitört forradalomról szóló VI. fejezet egészében történetmondó jellegű, s másutt is található hasonló részletek. Sőt, a rendszerváltást ismertető zárófejezet is jórészt események időrend szerinti elrendezését követi.

Mint minden módszernek, ennek is vannak hátrányai. Mindenekelőtt az, hogy olykor ismétlésre kényszeríti a szerzőt, más alkalmakkor pedig a fejlődés korábbi jelenségeihez azután kell visszatérnie, miután azoknak következményeit már taglalta, s így nem mindig könnyű fölismerni az egyébként fontosnak tartott oksági összefüggéseket. További kérdés, vajon a rendelkezésre álló számadatokat mennyire tekinthetjük megbízhatónak. Különösen érvényes e szempont olyan időszakokban, amelyekben a közvéleményt félretájékoztatták az ország helyzetéről. Az is szóvá tehető, hogy a keresztmetszetek egyes részleteikben az állóképszerűség kísértését rejtik magukban. Amikor például a két háború közötti „kisnemesi eredetű miniszterek számarányá”-ról olvasunk (230.), megfogalmazható a kérdés, vajon nem érdemes-e különbséget tenni a kései Ferenc József-korabeli és a lényegesen korábbi nemesek között. Hasonlóan bizonytalan történeti körvonalai vannak „a mindenkori politikai baloldal” (322.) megjelölésnek.

(hangsúlyok)

Ekkora anyagot átfogó munkánál magától értetődik, hogy nem minden szakasz és terület áll egyformán közel az elemzőhöz. Az első világháború előtti világban Romsics Ignác kevésbé otthonosan mozog, mint a két háború közötti évtizedekben, amelyeknél saját alap kutatásaira, jelentős korábbi munkáira támaszkodhatott. Az 1920-ban aláírt békeszerződés elemzésében feltűnő, hogy Trianon történeti indoklását nem tudja maradéktalanul megadni, így már-már egy kiszolgáltatott országot ért sorscsapásként kénytelen felfogni. A Rákosi-időket egyértelműen a magyar történelem legsötétebb korszakaként taglalja. Sőt, az 1945 utáni évekről szóló fejezet is rendkívül nyomasztó olvasmány, még akkor is, ha egyes részletei még teljesebb kifejtést is kaphattak volna. A Tildy vejének sorsára tett utalást például az olvasónak kell kiegészítenie, és a kultúra megnyomorításának, a polgári műveltség fölszámolásának adalékai is bővíthetők Lukács György és jelentéktelenebb kommunisták gyászos szerepének megvilágításával. Az a megállapítás is némi kiegészítésre szorulhat, hogy „a Rákosi-kor fél évtizede alatt a moziba járás általánosan elterjedt tömegszórakozássá vált” (370.), illetve hogy „legtöbben a Szabad Népet vették és olvasták” (371.), mert a szovjet filmeket nem önszántukból nézték meg a tanulók ezrei, s az MDP lapját sokaknak kötelező volt ismerni. Árnyalatnyi szépítést követünk el, ha az 1949 és 1956 között kétszeres Kossuth-díjas írók névsorával a korszak kultúrpolitikáját bélyegezzük meg, hallgatva arról, hogy Illyés is kétszer részesült e jutalomban, 1948-ban, s 1953-ban.

Ezeknél a fejezeteknél vetődik föl a kérdés, vajon egyformán megbízhatónak tekinthetők-e a dokumentumok. Okvetlenül hitelt kell-e adni például Rákosi visszaemlékezéseinek? Kisebb mértékben még a Kádár-korszak közvélemény-kutatásainak értékelésénél is szóba hozható a hitelesség szempontja.

Az 1956 utáni Magyarország viszonylag kedvező megítélésén érezni lehet, hogy olyan kutató készítette el a mérleget, aki társadalmi rétegek fölemelkedését látja ebben az időszakban. Nyilvánvalóan más szemmel tekint vissza ezekre az évekre az, akit ifjúkorában az osztályidegen, majd a polgári, nem marxista világszemlélet bélyegével illettek. Magától értetődőnek tekintem mindkét látószög történeti létjogosultságát, és nem tagadom, hogy kisebb mértékig a Monarchia értékelésére is vonatkoztatható a távlatnak efféle különbözősége; ha valaki úgy tudja, hogy elődei élvezték az akkori fölemelkedés előnyeit, inkább hajlamos megszépíteni e múltat.

A nézőpontok viszonylagosságának elismerése mellett kockáztatom meg a föltevést, hogy a könyv kissé elnézően bánik az 1956 utáni évtizedekkel. Ellentmondás sejthető abban, hogy míg egyrészt sokszor elfogadja a hivatalos számadatokat, másfelől az „ügynevezett” jelző gyakori használatával látszat és való feszültségére enged következtetni. Túlzottan rózsás színben tűnik föl Kádár „pragmatizmusa” és „az egyház és állam kapcsolatának normalizálódása”. (414.) Kevés szó esik az egyházak belső bomlásztásáról, a Kádár és Guizot közötti párhuzam pedig az olvasó eszébe juttathatja, hogy a francia államférfi szellemi tel-

jesítményt is magáénak mondhatott, hiszen történetíró is volt. Az emberek bele-törődésének tudomásulvételekor is tekintetbe vehető a kényszer, mely bizonyos lehetőségek eléréséhez MSZMP-, KISZ-tagságot, társadalmi munkát vagy építő-tábori részvételt kényszerített a fiatalokra. Az ügynökség vagy az öncenzúra személységgromboló hatása is lényeges tényező volt az 1960-as és 1970-es évek magyar világában. Elképzelhető, némely kérdések fölvetése még ma is kényesnek tetszhet, de aligha kapunk maradéktalanul teljes képet a Kádár-rendszerőről, ha megkerüljük őket. A rendszerváltást higgadtan vázoló végső fejezetet már nem jellemzik a fölértékelések vagy szépítések, legföljebb néhány apró túlzással lehet találkozni. Ha emlékszünk Amalrik jóslatára, aligha igaz maradéktalanul, hogy a Szovjetunió összeomlását „senki sem sejtette előre” (523.), és a Nemzeti Alaptanterv méltatása is kissé indokolatlannak vélhető, ha figyelembe vesszük a vele szemben megfogalmazott sok kifogást.

E legutóbbi részlet már ahhoz a területhez vezet, amelynek értékelésében az irodalmárnak is lehet illetékessége.

(művelődéstörténet)

Romsics Ignác rendkívül sokoldalú nemzetközi összehasonlításokhoz folyamodik a gazdaságot tárgyaló alfejezetekben. A társadalom, az életmód s művészetek kérdéseinek is nagy figyelmet szentel, de ebben a vonatkozásban sokkal kevésbé idézi föl a nemzetközi összefüggéseket. Lehet kevesellni, hogy az 1910-es években a *Klasszikus Regénytár* kötetei „mindössze 10–14 ezres példányszámot értek el” (95.), de célszerű volna hasonló lélekszámú olvasóközönsséggel összevetni a magyart.

Rendkívül figyelemreméltó, hogy a történész nemcsak a magas, de a népszerű kultúrával is foglalkozik. Az is tanulságos, ahogyan műalkotásokat használ történeti összefüggések szemléltetésére, ám az ilyen megközelítés veszélyel járhat. Először is nem szabad felednünk, hogy a műalkotás nemcsak, sőt elsősorban nem történeti dokumentum. Ha annak tekintjük, nem a művészileg – s egyúttal művészettörténetileg – legsúlyosabb alkotásokat helyezzük előtérbe.

Művészi (esztétikai) értékelést természetesen nem volna helyénvaló várni a történésztől. Csakis a történeti elhelyezést lehet vitatni. Emlékezése második – *A gótikus ház* című – kötetét Herczeg Ferenc azzal a megállapítással zárja, hogy az ő világa az első világháborúval véget ért. E fanyar beismerés inkább eligazít, mint az a kijelentés, hogy „az irodalmi *establishment* megtestesítőjévé már az 1920-as években Herczeg Ferenc lépett elő”. (206.) Említett könyvében Herczeg hangsúlyozza, mennyire igaza volt Mikszáthnak s Tisza Istvánnak, amidőn sötéten látta a történelmi Magyarország jövőjét. Ennek a kötetnek s a Nyugat értetlenségét keserűen hangsúlyozó *Az élet kapuja* című áltörténeti példázatnak alapján nem igazán célszerű állítani, hogy Herczeg „véletlen szerencsétlenségnek” tartotta Trianont. (237.) A húszas évek maradi irodalmában – Klebelsberg, Horváth János, Szekfű vagy akár Hankiss János szemében – már nem Herczeg,

hanem Tormay Cécile számított irányító egyéniségnek, aki nem az 1918–19-ről szóló *Bujdosó könyvvel* „alapozta meg hírnevét” (206.), hiszen az *Emberek a kövek között* (1911) néhány éven belül öt idegen nyelvű kiadást ért meg, s *A régi ház* (1914) című önéletrajzi családrégény, a pesti német polgárság magyarosodásának története megkapta az Akadémia Péczely-díját, és hamarosan kilenc nyelven jelent meg.

A szellemi élet történeti összefüggéseinek megítélésében a Kádár-korszakról írt fejezetben is található kisebb aránytalanság. Nincs utalás arra, hogy az 1960-as években az Akadémia Irodalomtörténeti Intézete elutasította Lukács György felfogását a nem történeti értelemben vett realizmusról. E vita fényében a magyarul 1965-ben *Az esztétikum sajátossága* címmel kiadott rendszerezés – mely Romsics Ignác könyvében Lukács „nagy műve”-ként föltétlen dicséretet kap (465.) – már keletkezésekor elavultnak bizonyult. A Pártközpont ugyan kísérletet tett arra, hogy irányadónak fogadtassa el Lukács nézeteit, s 1972-ben elvette a *Kritika* című folyóiratot az Intézettől, de a külföldi irodalomelmélet hatását már nem lehetett meggátolni. A magyar irodalomtudomány és bölcselet olyan irányokban fejlődött az utóbbi évtizedekben, hogy e szakmák mai képviselői legföljebb elmarasztaló éllel hivatkoznak Lukácsnak e művére.

A felsorolt példák azt sugallják, hogy talán az eszmetörténet alaposabb kidolgozása biztosíthatná a kiindulópontot ahhoz, hogy összhang teremődjék a társadalom és a művészetek folyamatszerű bemutatása között. Persze, nyitott kérdés, vajon a művészetek s akár az eszmék alakulásáról lehet-e fogalmat adni a történetmondás háttérbe szorításával.

A haladás köztudottan másként értelmezhető a társadalom s a művészetek történetében. *A Magyarország története a XX. században* című könyvtől természetesen nem lehet számon kérni, hogy fogalmat adjon az emberi alkotó tevékenység alakulását mozgató belső feszültségekről. Az irodalmár mindazonáltal kifogásolhatja, hogy a *Nyugat* című folyóirat négy nemzedékhez tartozó s nagyon eltérő szemléletű munkatársai egységes irányzat képviselőiként szerepelnek, amiből csakis az következhet, hogy ennek az irányzatnak mibenlétéről vajmi kevés derül ki. Lukács György munkásságának nemzetközi jelentősége adott tényként van feltüntetve, anélkül, hogy szó esnék pályájának ellentmondásairól, különböző munkáinak, sőt pályaszakaszainak eltérő súlyáról. A Tanácsköztársaságról is teljesebb kép alakulna ki, ha említés történnék szocialista politika s művészet, Kun Béla s Kassák szembekerüléséről. A történetiség az írói s művészi alkotásoknak is sajátossága; értelmezésük s értékelésük változásoknak van kitéve.

Minden összefoglalás szükségképpen szakmunkákra támaszkodik. A kötetet záró „Irodalmi kalauz” régi ellentétre emlékeztet. A gazdaság-, társadalom- s politikátörténeti kutatásokból Romsics Ignác tökéletes biztonsággal válogat. Ugyanez nem mondható el a művelődéstörténetről. A XIX–XX. század fordulójára jellemző „irodalmi irányzatok iránt érdeklődőknek” például aligha célszerű Szerb Antal s Farkas Gyula félévszázadnál is jóval régebbi munkáit ajánlani. (620.)

Több évtizedes örökség, hogy mi irodalmárok nem ismerjük a gazdaság-, társadalom- s politikatörténet eredményeit, a szaktörténészek viszont elavult forrásokra hivatkoznak az irodalom tárgyalásakor. Az érem egyik oldala, hogy az irodalmár roppant sok ábrándjának cáfolatát találhatja meg Romsics Ignác könyvében. Másfelől az is igaz, hogy olyan kifejezésekkel szembesítődik, amelyek az ő szakmája felől nézve már érvényüket veszítették. Nem sok indokoltsága van olyan minősítéseknek, mint „népi-nemesi klasszicizmus” (86.), Bródy naturalizmusának „forradalmi” jellege (89.), mint ahogyan Ady írásmódjának ez a meghatározása is meglehetősen sebezhető: „úgy írt, mint Baudelaire és Verlaine”. (91.)

A bölcelet számottevő képviselői közül Böhm Károly, Zalai Béla vagy Popper Leó, a lélektan művelői közül Ferenczi Sándor, az elbeszélő Petelei István, a Cholnoky fivérek s Csáth Géza, az irodalmár Péterfy Jenő nevének hiánya sejtetheti, hogy a szellemi élet vonatkozásában nem igazán korszerű forrásokat használt a könyv szerzője. Csakis ezzel magyarázható, hogy Herczeg tevékenysége nagyobb teret kap, mint Kosztolányié, Illyés munkásságáról bővebb tájékoztatást kapunk, mint József Attiláról, a magyar szecesszió tárgyalásakor nincs említve a Gödöllői Művésztelep és Thoroczkai Wigand tevékenysége, a Zsolnay család gazdasági szempontból is jelentékeny pécsi gyára, a festők közül kimarad Mednyánszky László, Gulácsy Lajos, Vaszary János, miközben szó esik a „Rudnay-tanítvány Kurucz D. István” művészetéről (500.) – egyébként anélkül, hogy Rudnay szerepelne.

Minden kiemelkedő szellemi teljesítmény megláttat olyan célokat, amelyeket csakis további erőfeszítésekkel lehet elérni. Romsics Ignác munkája egyrészt sürgető feladatként jelöli ki történészek és irodalmárok szorosabb együttműködésének, a kétféle beszédmód közelítésének szükségességét, másfelől szembe-sít bennünket azzal a kérdéssel: magára ismerhet-e a huszadik század végének Magyarország a száz évvel korábbiiban.

A könyv egyik nagy érdeme, hogy tudatosítja olvasójával: egyik esetben sem bizonyos a megoldás lehetősége.